

УДК 7.035:821.161.2

НІКІТЕНКО В.О.,

кандидат філософських наук, доцент,
доцент, доцент кафедри іноземних мов
Запорізької державної інженерної академії
(Запоріжжя, Україна) E-mail: vitalina2006@ukr.net

НІКІТЕНКО Е.К.,

студентка факультету філології та журналістики Херсонського
державного університету (Херсон, Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНТИЗМУ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ Є.ГРЕБІНКИ «НІЖИНСЬКИЙ ПОЛКОВНИК ЗОЛОТАРЕНКО»)

В статті подається філософське осмислення повісті Є.Гребінки «Ніжинський полковник Золотаренко» в контексті засад українського історичного романтизму ХІХ століття; аналізуються образи головних героїв повісті, які є реальними історичними персонажами тогочасної української дійсності; підкреслюється романтична фабула історичного твору, що криється в патріотизмі і самотності українського народу

Ключові слова: історичний романтизм, філософське осмислення, художня цінність, романтична фабула, літературна спадщина, козацьке минуле.

Проблематика романтизму, його змісту у проблемному полі філософських питань неодноразово висвітлювались в історичній літературі. Романтизм на початку ХІХ століття сприяв становленню національної свідомості українського народу та прагненню відродження української державності. Таким чином романтизм став світоглядним підґрунтям української літератури нової доби. Актуалізуючи філософські засади українського історичного романтизму неможливо не згадати яскраве світоглядно-культурне явище «філософія серця», яке найглибше передає особливості українського народу, його душі, національної ментальності. Визначальними рисами українського романтизму стають ідеї народності, демократизму, політичної сатири, життєлюбства, оптимізму, мужності, справжнього сенсу людського існування.

До літературної спадщини Є. Гребінки зверталися Б.А. Деркач, Л.М. Задорожна, С.Д. Зубков, Є.П. Кирилюк, Н.Є. Крутікова, В.І. Мацапура, Є.К. Нахлік, Л.В. Селіванова, О.С. Цибаньова та інші дослідники, які висвітлювали різні аспекти творчої діяльності митця. Проте окремих праць, присвячених оцінці російськомовних творів письменника зовсім небагато (Н.Є. Крутікова "Гоголь і Гребінка", 1957; С.Д. Зубков "Русская проза Г.Ф. Квитки и Е.П. Гребенки в контексте русско-украинских литературных связей", 1979 та інші). Їх аналіз свідчить про те, що російськомовна проза Є. Гребінки не досліджена належним чином. У працях вчених відчутні певні ідеологічні акценти в осмисленні особливостей творчості письменників, які були характерними для

літературознавства радянської доби, при цьому творчість Є. Гребінки інтерпретується як периферійне явище в російській літературі.

Літературознавці, як правило, відносять письменника до типових представників російської "натуральної школи". Час вимагає нових підходів до висвітлення його російськомовної спадщини, котра, безумовно, має самодостатню естетичну та художню цінність і потребує сучасної інтерпретації та з'ясування її місця і ролі в літературному процесі. Є. Гребінка ввійшов в українську література передусім як талановитий поет і байкар. Однак у творчості письменника є також і прозові полотна. Перш за все це повість «Нежинський полковник Золотаренко» та роман «Чайковський». Готовим літописним сюжетом скористався Євген Павлович Гребінка для створення історичної повісті «Ніжинський полковник Золотаренко». Гребінка більше відомий нам як талановитий український байкар, що писав російською мовою. Звернення до козацького минулого, до історії України у його творчості — явище виняткове, і швидше за все автор віддавав дань романтизму, який став пануючою літературною течією в українській літературі 30—40-х років XIX ст.

Романтики часто зверталися до історичного минулого, черпаючи там сюжети й образи, витворюючи в художніх творах новий, подекуди ірреальний світ. На нашу думку, Євген Гребінка у своїй повісті незначною мірою відступив від канонів романтизму через те, що значно наблизив до сучасного йому читача другу половину XVII ст. — епоху польсько-російських війн, так звану Руїну, деміфологізував її, хоча романтики в повісті від того не поменшало. Автор творчо опрацював історичне оповідання, увиразнив скупі літописні дані, вималював цілісні характери на підставі ледь окреслених в «Історії русів» персонажів, побудував чітку сюжетну лінію, створивши таким чином змістовну історичну повість. В основі повісті «Нежинський полковник Золотаренко» лежать реальні події часів визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Головним героєм твору є історична особа Іван Золотаренко, який користується повагою і довір'ям Хмельницького. На його сестрі Ганні вдруге був одружений гетьман. Коли Б. Хмельницький вирушив на допомогу своєму синові Тимошу, він залишив для охорони України полки: Ніжинський та Переяславський під начальством Золотаренка.

Після возз'єднання України з Росією І. Золотаренко приймав царських бояр у Ніжині та привів місто до присяги. Цар Олексій Михайлович в 1654р. оголосив війну Польщі. Богдан Хмельницький прийшов на допомогу російським військам та послав три полки: Чернігівський, Ніжинський, Стародубський. Командування військом було доручено Золотаренку, який був наказним гетьманом, мав у поході необмежену владу, на ознаку чого одержав булаву і бунчука. Серед наблжених у почоті Золотаренка перебував гетьманич Юрій, «посланий батьком для вивчення і навичок у військовому мистецтві». Одержували перемогу за перемогою, узявши штурмом Смоленськ, Гомель, Новий Бихів. Але при облозі фортеці Старий Бихів Іван Золотаренко загинув. Власне, цій події і присвячена повість Є. Гребінки.

Становлення історичного роману, коли постала проблема співвідношення власне історії і художнього домислу, довгий час спостерігався письменником

романічною фавулою та справжніми історичними подіями, що відбулися в основі твору. Є. Гребінці теж ще не вдалося уникнути цього недоліку: опис справжніх подій став своєрідною рамкою для самовідданого кохання полковницької сестри Любки і польського шляхтича Францішка. Закоханих полковник розлучив. Дівчина не перенесла горя і померла, а Францішек, затаївши помсту, стає монахом-єзуїтом, влаштовує вбивство полковника і спалює церкву разом з труною.

Для лінії кохання Францішка і Любки характерна наявність мелодраматичних ефектів. А образ Францішка відчутно позначений рисами поширеного в літературі образу романтичного лиходія. У повісті, названій «исторической былью», Є. Гребінка зіставляє часи минулі і нинішні. І далі малює звичайну картину: чоловіки радіють, що небезпечні для родинного спокою гусари покинули місто, а повітові барині обливаються гіркими сльозами.

Є. Гребінка подає майже епічну хвилюючу картину проводів ніжинців: «з надричним гулом дзвонів, кінським іржанням і брязкотом зброї, з щирим побажанням щастя і гірким передчуттям, що не всім, мабуть, судилося вернутися в рідний дім, особливо, якщо під ним спіткнувся випробований бойовий кінь». [5, с. 116]. Страх перед надлюдськими здібностями козацького гетьмана був такий великий, що для здійснення задуму була виготовлена особлива куля - із срібла, з вибитими на ній латинськими літерами.

Мабуть, срібло в уяві католиків мало більшу вбивчу силу на непереможного козацького гетьмана аніж звичайний свинець, а може, тут діяли середньовічні забобони, згідно з якими нечиста сила боялася срібла. Однак задум був виконаний, і Золотаренко загинув. Кінець історії вражає читача не менше, ніж підлість бихівського католицького духівництва — на похованні, коли гетьмана вже доправили в рідний Корсунь і відспівували в церкві, дерев'яні стіни храму зайнялися, а двері виявилися зачиненими ззовні, церква згоріла разом з труною і людьми, які не змогли вчасно полишити будівлю.

Цей випадок породив багато забобонних домислів і легенд серед польських хроністів: нібито Золотаренка поглинув пекельний вогонь, якому той вірно служив протягом життя. Автор повісті пояснює цю подію набагато прозаїчніше: стався звичайнісінький підпал. І під час пожежі люди помічали віддаля на пагорбі темну фігуру, яка дуже нагадувала собою католицького монаха. Зауважимо лише, що трагічна подія під час поховання Золотаренка таки сталася, про неї згадує інший козацький літописець — Самовидець, який нібито був там особисто і все те бачив на власні очі. Таким чином, Євген Гребінка у своїй повісті дещо розвінчує міф, що от-от готовий був виникнути внаслідок незвичайних, але цілком природніх подій.

Незважаючи на забарвлення повісті, Є. Гребінка зумів правдиво відтворити події. З великою симпатією і теплим гумором зображені козаки. Є. Гребінка прагнув окремим живим деталям надати дійового, життєвого характеру. «Незважаючи на намагання розгорнути широке полотно, ліро-епічний виклад, пісенність оповіді, окремі вдалі деталі, Є. Гребінці, проте, ще не вдалося повністю відтворити історичний колорит, досягти художньої

довершеності». [5, с. 116]. Е. Гребінка у своїх творах часто звертається до історичної тематики. Створюючи повість про історичні події, він не дотримується ні чіткої хронології, ані правди факту, але від цього сама цінність його творів не втрачається, оскільки автор орієнтувався на широкі художні узагальнення.

Письменник створює яскраву картину умов, в яких жили і творили його герої, передає дух і характер зображуваної старовини, епохи. У повісті «Ніжинський полковник Золотаренко» Е. Гребінка показує нерозривний зв'язок долі героїв з історичними подіями. В основі твору лежать події часів визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Сам полковник Іван Золотаренко був історичною особою і користувався повагою гетьмана Хмельницького, навіть доводився йому родичем, адже Хмельницький був одружений на сестрі Золотаренка. За словами дослідника Е. Кирилюка, письменник у процесі створення повісті керувався більше літописом «Історія Русів», а не «Літописом Самовидця», адже саме в «Історії Русів» Золотаренко виступає ніжинським полковником, а не корсунським [3, с. 34].

Як справедливо зазначає Л. Задорожна, «письменник вибирає для розкриття теми єдину константу: лише один епізод з життя полковника Золотаренка, - проте цим розкриває суть і складної епохи, і силу характеру героя, порівнянну з епохою» [2, с. 112]. Образ полковника Золотаренка є типово романтичним, орієнтованим на високі ідеали. Для нього любов і Батьківщина - поняття нероздільні. Співвіднести Золотаренка можна з головним героєм однойменної повісті Гоголя «Тарас Бульба». Як Тарас Бульба не приймає ніяких компромісів, коли мова йде про захист рідної землі, так і полковник Золотаренко не може змиритися з тим, що рідна сестра Любка полюбила ворога - шляхтича Францішка. Полковник не сприймає його як людину, тому про якийсь компроміс в даному випадку не може бути мови. Варто згадати епізод, коли він дізнався про відносини Францішка: «Як вовк, не в приклад сказати, кинувся полковник, відкинув однією рукою сестру і почав душити Францішка» [1, с. 119]. Бачимо, що автор не випадково порівнює тут полковника зі звіром, а саме з вовком. Як хижаки керуються своїми інстинктами, бачачи ворога перед собою, так і герой піддається прагненню негайно знищити ворога своєї Батьківщини.

Золотаренко - сильна особистість, яка не відступає від своїх поглядів і переконань. Його світ і світ сестри Любки знаходяться в опозиції, тому що у них різне сприйняття любові. Він не може відповісти на питання Любки: «Чим він образив вас? Що любив мене?» [1, с. 121]. Полковник Золотаренко не усвідомлює, що для почуття любові не важливі ні релігійна, ні національна приналежність. Причиною цього, на нашу думку, є те, що для полковника завжди на першому місці була Родина, і все, що несло небезпеку для неї, вважалось ворожим. Компроміс Золотаренка з Францишком неможливий, тому що це була б зрада свого народу. І, незважаючи на загибель Золотаренка, до якої доклав зусиль Францішек, полковник завжди залишиться в пам'яті народу завдяки своїм героїчним вчинкам заради ім'я рідної землі.

У творі присутні елементи поетики «несамовитого романтизму»: юнак і дівчина з ворожих таборів, нагнітання таємничості, жахів, заклинання, пророцтва, трагічний фінал т. д. » [4, с. 76]. На нашу думку, автор досить гармонійно побудував фабулу, адже кожен з героїв виконує свою роль.

Що стосується сюжетної лінії любові Францішка і Любки, то вона, на нашу думку, не стільки сприяє мелодраматизму, скільки спрямована на те, щоб показати ще один тип романтичної особистості, але з іншим світоглядом. Як полковник Золотаренко не сприймає компромісів у війні за Батьківщину, так і Любка, і Францішек не приймають їх в любові. Розглядаючи особистість Францішка, варто зауважити, що автор досить мало уваги приділяє його опису. Можемо припустити, що герой, полюбивши Любку, не мав такої ненависті до українському народу, як полковник Золотаренко до польського. Втративши кохану, Францішек свідомо позбавляє себе права на особисте щастя, стаючи монахом-езуїтом. Причиною цього слід вважати не тільки глибоку душевну трагедію, але і внутрішнє прагнення до самопожертви, такий вчинок можна розцінювати як своєрідний виклик полковнику Івану.

Метою життя Францішка стала помста, тому коли він її здійснює, втрачається сенс подальшого існування, і герой просто зникає. Згадуючи подробиці страшної пожежі, очевидці називають Францішка «страшним привидом, яке милувалась на пожежу» [1, с. 130]. Лише деякі могли побачити в його зовнішності звичні риси.

Таким чином, можна стверджувати, що Францішек як би втрачає свій людський вигляд і більше співвідноситься з ірреальним світом. Для розуміння концепції твору особливе значення набуває образ сестри полковника Любки, яка має такий же сильний характер, як і її брат. Покохавши шляхтича, вона не враховує його віросповідання, адже бачить у ньому насамперед людину і цінує його особисті якості. Як і полковник Золотаренко, Любка також не приймає компромісу: «За кого ж ти підеш? - Бувало, запитував полковник. - За Францішка - або в могилу» [1, с. 120]. Варто відзначити, що у неї вистачає сил і духу захищати свою любов перед полковником: «Тільки, бувало, як з'їдуться гості, та брат стане докоряти, що полюбила католика, та почне честить Францішка, як борг велить, і обірванцем, і блюдолизом, і всякими різними словами, де не візьметься у Любки сміливість, почервоніє, як маків цвіт, підніме голову і скаже: «Убийте мене, братику, краще разом, а не мучте мене»; так скаже, що полковник очі опустить, пробурчить під ніс: «як важливо!» так і замовкне» [1, с. 120].

Усвідомлюючи, що вони ніколи не будуть разом, героїня все ж не дає нікому зневажати свого обранця. Любка постає сильною і одночасно романтичною особистістю, вона гине, тому що не може прийняти реальність, в якій не буде коханого. Вона сприймає свою смерть спокійно, як щось закономірне: «Накажіть на моїй могилі посадити черешню; я люблю черешню, легше мені буде в землі лежати під цим деревом. Воно зацвіте весною і обсіпле мою могилу білим, запашним цвитом [...] на ньому сяде зозуля і прокукує вести про вас, ви будете у дальньому поході, і про нього ... не гнівайтесь, братику!» [1, с. 121]. Бачимо, для неї брат і Францішек рівні і однаково близькі. Люблячи

одного, вона одночасно не може не любити іншого. Саме така неможливість поєднати два ворожих полюса і відсутність вибору в даній ситуації є тими чинниками, які спричинили загибель Любки.

Висновки

Таким чином, Е. Гребінка в історичному творі через образи і характери героїв передавав дух і ментальність тодішньої епохи. Вона зображена як складна і суперечлива, часто не розташовує до компромісів. Кожен з героїв є втіленням певної ідеї, яка була в той час особливо актуальною. Варто відзначити, що своїми історичними творами Е. Гребінка зайняв гідне місце у європейській історичній романістиці. Але, у відміну від європейських історичних творів, повість «Ніжинський полковник Золотаренко» пройнята глибоким патріотизмом, акцентує історичну самотність українського народу, національну свідомість. Саме цей акцент зробив художник слова у розвиток романтизму XIX ст.

Список використаних джерел

1. Бондар М. Перший жанровий зразок української народної прози / Микола Бондар // Київська старовина. – 2009. – № 3. – С. 87 – 105.
2. Гребінка Є. Твори: у 3 томах / Упоряд. і прим. І.О.Лучник, К.М.Сєкаревої / Євген Гребінка. – Т.1. – К.: Наук. думка, 1980. – 559 с.
3. Деркач Б. А. Євген Гребінка. К., 1974.
4. Зленко Г. Що ми знаємо про Миколу Венгера / Г. Зленко // Кримська світлиця. – 2012. – 13 грудня. – № 50.
5. Сиповський В. Україна в російському письменстві. Ч. 1. (1801 – 1850 р.) / В. Сиповський // Збірник Історико-філологічного відділу УАН. – № 58. – К., 2008 – С. 387.

REFERENCES

1. Bondar M. First žanrovij zrazok narodnoï prozi / Ukrainian Mykola Bondar // Kyiv starovina. -2009. – № 3. -S. 87-105.
2. Є Grebinka Ye. Express yourself: 3 volumes / Sorted. i note. Archer I.O., K.M. Sêkarêvoï / Yevhen Grebinka. -T. 1. -K.: Science. dumka, 1980. -559 s.
3. Derkach, B. A. Yevhen Grebinka. K., 1974.
4. Zlenko G,. That we znaêmo about Mikola Wenger / G. Zlenko // The Crimean svitlycja. - 2012. -grudnâ 13. -No. 50.
5. Sipovs'kij V. Ukraine in rosij's'komu pis'menstvì. H. 1. (1801-1850) / V. Sipovs'kij //Zbìrnik is published annually-filologičnogo viddilu OUANE. -No. 58. - K., 2008-387.

НИКИТЕНКО В.А., кандидат философских наук, доцент кафедры иностранных языков Запорожской государственной инженерной академии (Запорожье, Украина)

НИКИТЕНКО Э.К., студентка факультета филологии и журналистики Херсонского государственного университета (Херсон, Украина)

Философские основания украинского исторического романтизма XIX столетия (на примере повести Е.Гребинки «Нежинский полковник Золотаренко»)

В статье представлено философское осмысление повести Е.Гребинки «Нежинский полковник Золотаренко» в контексте оснований украинского исторического романтизма XIX столетия; анализируются образы главных героев повести, которые есть реальными историческими персонажами прошлой исторической действительности; подчеркивается романтическая фабула исторического произведения, который состоит в патриотизме и самобытности украинского народа.

***Ключевые слова:** исторический романтизм, философское осмысление, художественная ценность, романтическая фабула, литературное наследие, козацкое прошлое.*

Nikitenko, Vitalina, Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Assistant Professor of Foreign Languages Department, Zaporizhzhya State Engineering Academy (Zaporizhzhya, Ukraine) E-mail: vitalina2006@ukr.net

Nikitenko, Elina, student of Kherson State University, Faculty of Philology and Journalistic (Kherson, Ukraine)

PHILOSOPHICAL PRINCIPLES OF UKRAINIAN HISTORICAL ROMANTICISM OF XIX CENTURY (ON THE EXAMPLE OF YE.HREBINKA STORY " NIZHYN COLONEL ZOLOTARENKO")

The paper shows philosophical understanding of the story Ye.Hrebinka " Nizhyn Colonel Zolotarenko " in the context of the historical foundations of Ukrainian XIX century romanticism; images of the main characters of the story that are real historical characters of contemporary Ukrainian reality are analyzed ; emphasizes the romantic story of the historical work that lies in patriotism and identity Ukrainian nation is emphasized.

***Keywords:** historical romanticism, philosophical reflection, artistic value, romantic story, literary heritage, Cossack past.*

*Стаття надійшла до редколегії 22.04.16 р.
Рекомендовано до друку 27.04.16 р.*